

بررسی تأثیر تکریم در تحکیم روابط میان فردی با تأکید بر سیره پیامبر اکرم (ص)

رجبعلی افتخاری^۱

دانش آموخته جامعه المصطفی العالمیه

دکترای فقه تربیتی

چکیده

تکریم و احترام متقابل از اصول بنیادین تربیت و از ابزارهای مهم در تحکیم روابط میان فردی است که همواره مورد تأکید در آموزه‌های اخلاقی و دینی بوده است. این تحقیق به بررسی نقش تکریم در روابط میان فردی با تأکید بر سیره تربیتی پیامبر اسلام با روش توصیفی - تحلیلی می‌پردازد. این پژوهش نشان می‌دهد وجود فضای تکریم آمیز در جامعه ضرورت انکارناپذیر است و در سیره پیامبر اکرم (ص) این مسئله با رویکردی عملی و فراگیر به چشم می‌خورد، به گونه‌ای که رفتار پیامبر با افراد مختلف، از نزدیک‌ترین اصحاب تا بیگانگان و حتی مخالفان، بر مبنای احترام، تکریم و توجه به کرامت انسانی بوده است. این رفتار پیامبر (ص) موجب ایجاد اعتماد، محبت و انسجام در میان افراد جامعه اسلامی گردید و نمونه‌ای بارز از نقش تکریم در توسعه و استحکام روابط انسانی به شمار می‌رود. در واقع، سیره نبوی نشان می‌دهد که تکریم، نه فقط یک ارزش اخلاقی، بلکه ابزار مهمی برای برقراری ارتباطات موثر، کاهش تنش‌ها و ایجاد فضای مثبت میان افراد است. سیره عملی پیامبر اسلام می‌تواند یگ الگوی جاویدان برای همه نسل‌ها و دوره‌ها در جوامع انسانی باشد.

واژگان کلیدی: تکریم، کرامت انسانی، سیره، روابط میان فردی، پیامبر اکرم (ص)

مقدمه

ارتباطات انسانی و روابط میان فردی، از مهم‌ترین ارکان زندگی اجتماعی و مبنای تعاملات انسانی محسوب می‌شوند. در این میان، نقش تکریم و احترام متقابل به عنوان یک اصل اخلاقی و رفتاری، جایگاهی ویژه دارد که می‌تواند به تحکیم و تعمیق روابط اجتماعی کمک شایانی نماید. تکریم، به معنای ارزش‌گذاری، احترام‌گذاری و توجه به شأن و منزلت افراد است که با ایجاد فضایی امن و محبت‌آمیز، موجب تقویت اعتماد و همدلی در روابط انسانی می‌شود. در این راستا، سیره و رفتار پیامبر اکرم (ص) به عنوان الگویی کامل و بی‌نظیر در تاریخ زندگی بشر، مملو از آموزه‌های تکریم و احترام به دیگران است که به خوبی می‌تواند راهنمای مناسبی برای ارتقای کیفیت روابط میان فردی باشد. این مقاله بر آن است تا با بررسی نقش تکریم در تحکیم روابط میان فردی و تأثیرات آن را در شکل‌گیری جامعه سالم، با تأکید بر سیره پیامبر اکرم (ص) بررسی نماید و نشان دهد چگونه رعایت اصول تکریم، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد و حفظ روابطی پایدار و سازنده در جامعه باشد. روش پژوهش در این تحقیق توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع دینی و روانشناسی است.

مفهوم شناسی

مفهوم تکریم

واژه «تکریم» از فعل «کَرَمَ» به معنای بخشندگی، دست و دل‌بازی، سودمندی و کریم بودن گرفته شده (راغب، ۱۴۰۶، ص ۷۰۷). در زبان فارسی، به معنای: برگزیدن، گرامی داشتن و بزرگی دادن، حرمت نگه داشتن، گرامی داشتن و بزرگواری شمردن به کار رفته است (فرهنگنامه قرآن کریم، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۲۱۲-۱۲۱۳): (دهخدا، ۱۳۷۲، ص ۲۴۰. معین، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۱۲۶). در نگاه کلی، تکریم به معنای احترام و ارزش‌گذاری به دیگران است، به گونه‌ای که فرد مقابل احساس ارزشمندی، احترام و عزت نفس نماید. تکریم یعنی رفتار و گفتاری که کرامت و شأن انسانی دیگران را پاس می‌دارد و باعث تقویت آن می‌گردد. این مفهوم فراتر از احترام معمولی است و شامل رعایت حقوق، توجه به احساسات و نیازهای طرف مقابل می‌شود.

سیره

واژه «سیره» اسم مصدر از ماده «سیر» است. «سین، یا و راء» ریشه‌ای است که بر «گذشتن» و «روان شدن» و «حرکت کردن» دلالت دارند. (ابن فارس، ۱۳۸۹، ج ۳، ص ۱۲۰) و نیز به معنای رفتن و سیر کردن در زمین است. (ابن منظور، ۱۴۰۸، ق، ج ۶، ص ۳۵۳). منظور از سیره در اینجا یعنی آن حالتی که انسان دارد، نوع خاص حرکت انسان، نوع رفتار. «سیره» بر وزن «فعله» بر نوع عمل دلالت می‌کند. منظور از سیره پیامبر اکرم (ص) نوع و نحوه رفتاری است که از وی در ارتباط با تکریم دیگران در روابط میان فردی و اجتماعی انجام می‌داده است.

اهمیت تکریم روابط میان فردی

تکریم و احترام در ارتباطات انسانی و روابط میان فردی از جایگاه ویژه برخوردار است و از جهات مختلف می‌تواند در تحکیم و تعمیق روابط میان فردی تأثیر گذار باشد. در منابع روانشناسی و دینی به برخی از این آثار اشاره گردیده است. از نگاه منابع روانشناسی امور زیر از آثار تکریم در تعمیق روابط میان فردی شمرده شده است.

۱. افزایش اعتماد متقابل

وقتی افراد احساس کنند که مورد تکریم و احترام قرار گرفته‌اند، به آسانی به دیگران اعتماد می‌کنند و این اعتماد پایه‌ای برای روابط سالم و پایدار است.

۲. کاهش تنش‌ها و سوء تفاهم‌ها

تکریم و رفتارهای احترام گونه باعث می‌شود افراد به جای تمرکز بر اختلافات، به نقاط اشتراک و تفاهم توجه کنند و فضای تعاملی مثبت ایجاد شود.

۳. تقویت همدلی و درک متقابل

در فضای تکریم آمیز، افراد بهتر می‌توانند احساسات و دیدگاه‌های یکدیگر را درک کنند و این موضوع به بهبود ارتباط و کاهش تعارض کمک می‌کند.

۴. افزایش رضایت و انگیزه در روابط

با رفتار کریمانه طرف مقابل احساس ارزشمند بودن می‌کند، حس ارزشمندی موجب می‌شود که، افراد بیشتر تمایل داشته باشند به رابطه پایبند باشند و برای حفظ و بهبود آن تلاش نمایند.

بطور کلی رفتار تکریم آمیز در روابط انسانی، باعث می‌شود فضای تعامل دوستانه و احترام گونه ایجاد شود که در آن افراد احساس امنیت روانی و رضایت بیشتری دارند. (اریکسون، ۱۹۶۳، ص ۱۲۵)

در منابع دینی بخصوص روایات اسلامی تکریم و احترام دیگران با اهمیت تلقی شده و آثار فردی و اجتماعی آن به خوبی تبیین گردیده است:

الف). آثار فردی تکریم از منظر روایات

۱. تقرب به خداوند و کرامت الهی

پیامبر اکرم (ص) در خصوص این موضوع فرموده است:

«مَنْ كَرَّمَ مُؤْمِنًا كَرَّمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.» (علامه مجلسی ۱۴۰۳ق، ج ۳، ص ۳۴۹).

«هر کس مؤمنی را تکریم کند، خداوند روز قیامت او را تکریم می‌کند.»

این روایت نشان می‌دهد که تکریم دیگران، به خصوص مؤمنان، صرفاً یک عمل اجتماعی یا اخلاقی نیست، بلکه یک عمل عبادی نیز هست که منجر به جلب کرامت و احترام الهی در روز قیامت نسبت فرد تکریم کننده می‌شود. یعنی احترام به دیگران، احترام به خود انسان هم هست و باعث می‌شود خداوند هم به او احترام بگذارد.

۲. بالا رفتن عزت نفس و کرامت فردی

از آثار مهم فردی دیگر تکریم از منظر روایات، افزایش عزت نفس افراد تکریم شونده است. امام علی (ع) در این زمینه فرموده است:

«مَنْ لَا يُكْرِمُ نَفْسَهُ لَا يُكْرِمُهُ النَّاسُ.» (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۵)

«کسی که به خود احترام نگذارد، دیگران نیز به او احترام نمی‌گذارند.»

در این روایت تأکید شده که ریشه احترام دیگران به انسان، در احترام خود انسان به خودش است. اگر فرد خود را دوست بدارد، به ارزش‌ها و کرامت خودش پایبند باشد، این حس در رفتارهای او منعکس می‌شود و دیگران نیز او را محترم می‌شمارند. و این سبب افزایش عزت نفس وی می‌گردد.

(ب) آثار اجتماعی تکریم از منظر روایات

از منظر روایات تکریم دیگران علاوه بر آثار فردی، آثار اجتماعی نیز در پی دارد که در ادامه به اهم آن اشاره می‌شود:

۱. تقویت وحدت و مهربانی میان مردم

امام علی (ع) فرموده است:

«احفظوا الناس بالاحسان و الاحترام فإنهما عماد الدولة.» (نهج البلاغه، نامه ۵۴)

«مردم را با مهربانی و احترام حفظ کنید که این دو پایه‌های حکومت است.»

در این روایت امام علی (ع) به حاکمان و مسئولین جامعه توصیه می‌کند که با مردم مهربان باشند و با آنان با احترام برخورد نمایند، چون این دو، از پایه‌های استحکام حکومت و اجتماع هستند. یعنی وقتی حاکمان با مردم با احترام برخورد کنند مردم نیز با حاکمان با دید احترام می‌نگرند و از آنان اطاعت می‌کنند و این امر باعث قوام و پایداری و اقتدار حکومت می‌گردد. آنگاه در فضای احترام و تکریم بین دولت و ملت، جامعه به ثبات و امنیت می‌رسد، در سایه ثبات و امنیت است که قوانین و عدالت به نحو احسن اجرا می‌شود، چنانچه در روایتی عدل و تکریم از پایه‌های حکومت و جامعه شمرده شده است. امام حسن عسکری (ع) فرموده است:

«الْعَدْلُ وَالتَّكْرِيمُ رَكَائِزُ الْحُكُومَةِ وَ الْجَمْعُ.» (کلینی ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۹۴)

۲. کاهش اختلاف و نزاع اجتماعی

از آثار مهم اجتماعی تکریم از منظر روایات کاهش اختلاف است، پیامبر اکرم (ص) در این خصوص می‌فرمایند:

«مَنْ كَرَّمَ النَّاسَ أَذْهَبَ اللَّهُ الْخِلَافَ عَنْهُمْ.» (بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۳۵۲).

«کسی که مردم را تکریم کند، خداوند اختلافات را از میان آنان می‌برد.»

این روایت به اثر اجتماعی مهم تکریم یعنی زدودن اختلاف از جامعه اشاره دارد؛ چرا که از عوامل مهم نزاع و اختلاف، عقده‌ها و کینه‌ها است با رفتارهای کریمانه کینه‌ها و عقده‌ها از بین می‌رود. به عبارت بهتر، وقتی افراد یکدیگر را محترم بشمارند، دل‌ها نرم و روابط دوستانه‌تر می‌شود. آنگاه زمینه‌ای برای نزاع و اختلاف باقی نمی‌ماند.

جایگاه و اهمیت تکریم در سیره رفتاری و گفتاری پیامبر اکرم (ص)

تکریم و احترام به دیگران، یکی از پایه‌های اصلی روابط انسانی است و نقشی اساسی در ساختن جامعه‌ای سالم و انسانی دارد. بدون رعایت این اصل مهم، تحقق جامعه‌ای بر مبنای کرامت انسانی، بسیار دشوار یا حتی ناممکن خواهد بود. به همین دلیل، نباید هیچ‌گاه از اهمیت این موضوع غافل شد.

بررسی سیره تربیتی پیامبر اسلام (ص) نشان می‌دهد که ایشان توجه ویژه‌ای به این اصل حیاتی (تکریم) داشتند و تلاش می‌کردند این فرهنگ را در جامعه، به‌ویژه در جوامع دینی، نهادینه کنند؛ از این رو پیامبر اکرم (ص) خودش به عنوان الگوی کامل احترام و برخورد کریمانه با دیگران بود. قاضی عیاض، از سیره‌نگاران معروف، درباره رفتار پیامبر اسلام (ص) می‌نویسد:

رفتار پیامبر با مردم، سرشار از کرامت و بزرگواری بود. او با روی گشاده و اخلاق نیکو با همه برخورد می‌کرد، هرگز سخن زشت به زبان نمی‌آورد، کسی را سرزنش نمی‌کرد، به دنبال عیب‌جویی از دیگران نبود و سخن کسی را قطع نمی‌نمود، مگر آنکه از حد می‌گذشت که در آن صورت با آرامش و احترام او را متوقف می‌کرد. (القاضی عیاض، بی تا، ج ۱، ۱۵ و ۱۷).

در سیره کلامی و گفتاری پیامبر اکرم (ص) نیز این مسأله قابل توجه است چنانچه آن حضرت فرموده است:

«هر کس برادر مسلمان خود را تکریم کند، در حقیقت خداوند متعال را تکریم کرده است.» (

عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۳۶۹)

و در جایی دیگر هشدار می‌دهد که:

«مبادا هیچ مسلمانی را کوچک بشمارید و تحقیر کنید، چرا که ممکن است همان فرد از نگاه خداوند بسیار بزرگ باشد.» (عسقلانی، ۱۴۱۵ ج ۲، ص ۳۶۹). (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ۱۶، ورام، بی تا، ج ۱، ص ۳۱).
در واقع این هشدار ناظر بر حرمت کوچک شمردن و تحقیر مسلمانان است. بنابراین اگر تکریم مسلمانها مستحب است؛ ولی تحقیر و توهین آنان حرام شرعی است.

از مجموع گفتار و رفتار پیامبر (ص) به روشنی برمی آید که اصل تکریم، از اصول کلیدی در روابط اجتماعی و بین فردی است و رعایت آن برای شکل گیری جامعه‌ای بر پایه احترام و کرامت انسانی، امری ضروری و حیاتی است.

نمونه‌های عملی تکریم در سیره پیامبر اکرم (ص)

در نگرش اسلامی، تمام افراد جامعه از کرامت برخوردارند و شایسته تکریم می‌باشند. ولی مطالعه در سیره اجتماعی پیامبر گرامی اسلام (ص) نشان می‌دهد آن حضرت در عین حال که با تمام اقشار جامعه با بزرگواری برخورد می‌کرد، ولی نسبت به گروه‌های خاص از افراد جامعه مانند (کودکان، یتیمان، مهمان سران قبایل و مستمندان) توجه ویژه داشتند. اولاً: آنان را بیش از دیگران تکریم می‌کردند و ثانیاً: هر گروه را متناسب با مقتضای حال شان مورد تکریم قرار می‌دادند. بنابراین شایسته است در مواجهه با گروه‌های مختلف انسانی از این سیره تربیتی پیامبر اکرم (ص) پیروی نمایم. اینک سیره پیامبر اکرم (ص) در تکریم گروه‌های انسانی مذکور به ترتیب مورد بررسی قرار می‌گیرد.

سیره پیامبر اکرم (ص) در تکریم کودکان

تکریم کودک به معنای احترام گذاشتن به کودک به عنوان یک فرد مستقل، با احساسات، نیازها و شخصیت منحصر به فرد است. این رویکرد بر حفظ عزت نفس کودک و ایجاد فضایی امن و حمایتگر تاکید دارد. بزرگان دین نه تنها کودکان را در احترام و بزرگداشت با بزرگسالان مساوی می‌دانند؛ بلکه در مواردی احترام ویژه‌ای برای آنها قائل‌اند (حسینی زاده، ۱۳۸۹، ص ۱۰۶) دلیل آن شاید این باشد که در غالب فرهنگ‌ها بخصوص در دوره جاهلیت، یک نوع نگرش منفی نسبت به کودکان وجود داشت و آنها خواسته‌اند با این رفتار خود نگرش جامعه را نسبت به آینده سازان جامعه (کودکان فعلی) تغییر دهند. از این رو به دیگران هم توصیه کرده اند که کودکان را تکریم نمایند چنانچه پیامبر اکرم (ص) فرموده است:

«اُكْرِمُوا اَوْلَادَكُمْ وَ اَحْسِنُوا اَدَابَهُمْ يَغْفِرْ لَكُمْ» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۲۲۲)

روایت در ساختار امر است که از نظر فقهی ناظر به الزام تکریم می‌باشد. پس طبق روایت، تکریم اولاد بر پدر و مادر واجب است، اما به قرینه ذیل روایت «يَغْفِرْ لَكُمْ» حمل بر استحباب می‌شود.

شیوه‌های تکریم کودک در سیره پیامبر اکرم (ص)

پیشوایان دینی ما بخصوص پیامبر اکرم (ص) با شیوه‌های مختلف کودکان را مورد تکریم قرار می‌دادند که، در جوامع عصر معصومین (ع) مرسوم نبوده است. در ادامه به برخی از این شیوه‌ها اشاره می‌شود:

۱- سلام کردن به کودک

پیامبر گرامی اسلام همیشه به کودکان سلام می‌کرد. از امام رضا (ع) نقل شده است که پیامبر فرمود:

«پنج چیز را تا دم مرگ ترک نخواهم کرد ... و سلام کردن به کودکان، تا این کار بعد از من سنتی باشد برای دیگران. (علامه طباطبایی، ۱۳۷۵، ص ۴۲). در منابع حدیثی آمده است که انس بن مالک ^۱ به پیروی از پیامبر مهر و رحمت ^۲ روزی با جمعی از کودکان برخورد کرد و به آنان سلام کرد و گفت پیامبر (ص) همیشه به کودکان سلام می‌کرد. (بخاری، ۱۴۰۱ق، ج ۷، ص ۱۳۱).

سلام کردن به کودکان، در واقع بها دادن به کودک و به حساب آوردن آنهاست؛ از این رو می‌توان از آن به عنوان یک شیوه مؤثر در رساندن کودک به جایگاه واقعی شان بهره گرفت.

۲- با احترام صدا کردن

مطالعه در سیره معصومین (ع) نشان می‌دهد، آنان همیشه کودکان خود و دیگران را با احترام صدا می‌کردند و از به کار بردن الفاظی که، رنگ و بوی تحقیر داشت خود داری می‌کردند. از این رو هنگام نامگذاری نام نیک برای آنان انتخاب می‌کردند. در این راستا حتی برای فرزندان شان در کودکی کنیه انتخاب می‌کردند تا مبادا دیگران برای آنان نام و کنیه زشت و توهین آمیز تعیین کنند. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) به این امر تصریح شده است:

«پیش از آنکه دیگران به کودکان تان القاب زشت بدهند، برای آنها کنیه انتخاب کنید» (متقی هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۴۱۹)

از نکات قابل توجه در سیره معصومین (ع) آن است که، آنان هنگام مواجهه با فرزندان خود آنها را با الفاظ خاص مانند «یابنی» (فرزندم) {که بار معنایی عاطفی دارد} مورد خطاب قرار می‌دادند (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ج ۱، ص ۱۰۶، شعیری، ۱۳۶۳، ص ۱۱۰). در قرآن کریم از قول یعقوب نبی و لقمان حکیم نقل شده است که، آنان در خطابات شان از واژه یا بنی استفاده کرده‌اند. (یوسف/۵ و ۶۷) (لقمان/۱۳، ۱۶ و ۱۷). روشن است صدا کردن کودک با الفاظی که بار معنایی و عاطفی زیادی دارد تأثیرات عمیق بر شخصیت او می‌گذارد و این نوع رفتار با کودک در واقع شخصیت دادن به اوست. از این رو شایسته است فرزندان خود و دیگر کودکان را با الفاظی که بوی احترام و تکریم دارند خطاب کنیم. و از الفاظ که شائبه تحقیر و بی‌احترامی دارد خوداری نماییم.

۳_ استقبال از کودک

از شیوه‌های مهم دیگر تکریم کودک در سیره پیامبر اکرم (ص) استقبال از کودک و در آغوش کشیدن اوست. در روایتی آمده است، وقتی امام حسن و امام حسین (ع) وارد می‌شدند، پیامبر اکرم (ص) از جایش بلند می‌شد و چون به کندی حرکت می‌کردند به استقبال آنان می‌رفت و بر دوش خود سوار می‌کرد و می‌گفت چه مرکبی خوبی دارید و شما چه خوب سوارانی هستید. (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ج ۴۳، ص ۲۸۵) همچنین در روایات آمده است وقتی حضرت زهرا بر او وارد می‌شد حضرت می‌ایستاد و او را در جای خود می‌نشاند. (همان، ج ۳۷، ص ۷۱).

لازم به ذکر است امروزه در غالب فرهنگ‌ها عکس این سیره رفتار می‌شود و اغلب انتظار دارند کودکان از بزرگترها استقبال کنند و در مجالس برای آنان جا خالی نمایند. البته تکریم بزرگترها هم لازم است ولی این کار نباید زمینه ساز تحقیر کودک و نادیده شخصیت او گردد.

تحلیل تربیتی و روانشناسی تکریم کودکان

تکریم و احترام کودک نه فقط یک رفتار اخلاقی بلکه یک نیاز روانشناختی مهم است که، به رشد سالم شخصیت و سلامت روانی کودک کمک می‌کند. احترام و تکریم کودک زمینه‌ساز خلق فردی با اعتماد به نفس، مهارت‌های اجتماعی بالا و احساس امنیت در دنیای اطراف است؛ چرا که؛ هر انسانی (بزرگسال باشد یا خردسال) حب ذات دارد و در جهت حفظ حرمت خود می‌کوشد و از موقعیتی که در آن احساس بی‌حرمتی کند دوری ورزیده و با آن واکنش نشان می‌دهد. از سوی دیگر، تکریم دیگران یک نوع ارزش‌گذاری

و ارج نهادن به اوست پس برای ایجاد این ارزش در کودکان بایستی به صورت عملی آن را به کودک آموخت. در مقابل بی احترامی اثرات منفی زیاد بر کودک دارد، چرا که تحقیر شخصیت کودک آثار ضد تربیتی فراوانی در پی دارد و هرگز نمی‌توان از کودکی که همواره بر او بی احترامی شده، انتظار نیکی داشت، کلام زیبایی امیر المؤمنین (ع) «کسی که نفسش بر وی خوار شد، انتظار نیکی از او نداشته باشید» (آمدی، ۱۳۳۷ه.ق ج ۲، ص ۷۱۲) در این راستا قابل تحلیل و بررسی می‌باشد.

با توجه به داده‌های روانشناختی، سیره رفتاری پیامبر اکرم (ص) با کودکان نشان می‌دهد که برای نهادینه سازی فضای تکریم آمیز باید از دوره کودکی شروع کرد و با آنان بایستی با کرامت رفتار کرد تا آنان نیز در بزرگسالی با دیگران و هموعان خود رفتار تکریم آمیز داشته باشند. و این شیوه رفتاری زمینه تشکیل جامعه سالم مبتنی بر ارزش‌های دینی و انسانی را تسهیل می‌کند.

سیره پیامبر اکرم (ص) در تکریم مهمان

از نمونه‌های عینی سیره پیامبر اسلام (ص) در تکریم امت، احترام گذاشتن به مهمان است. در آموزه‌های دینی نسبت به احترام مهمان و گرمی داشت او زیاد تأکید شده است و از مهمان با تعابیر بلند مانند دوست خدا، مایه برکت در رزق و روزی و سبب بخشش گناهان میزبان، یاد شده است. در سیره رسول خدا تکریم مهمان بسیار مورد توجه است. چنانچه فرموده است: «إِذَا جَاءَكَ ضَيْفٌ فَأَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدَمَنَ عَلَيْكَ اذْبَعْهُ إِلَيْكَ لِيَغْفَرَ لَكَ ذَنْبَكَ» (تویسرکانی، ۱۴۱۳ ج ۳، ص ۶۶).

وقتی مهمان بر تو وارد می‌شود بدان که خدا بر تو منت نهاده که تو را میزبان او قرار داده تا بدین وسیله گناهانت را بیامرزد.

از سیره رسول اکرم (ص) در مورد تکریم مهمان آن است که، وقتی مهمانی بر آن حضرت وارد می‌شد، از وی استقبال می‌کرد و بر جای خود می‌نشاند و با او سر یک سفره غذا می‌خورد و تا وقتی مهمان دست از غذا خوردن نمی‌کشید، پیامبر به غذا خوردن ادامه می‌داد تا مهمان خجالت نکشد و سیر نشده از غذا خوردن دست بکشد. (علامه طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۶۷) در این خصوص پیامبر بین برده و آزاد و فقیر و غنی و نیز صاحب مقام و شهرت فرق نمی‌گذاشت. به همین دلیل از اموری که پیامبر اکرم (ص) بر آن اصرار داشت تا آخر عمر ترک نخواهد کرد، نشستن روی زمین و هم غذا شدن با بردگان است. (مجلسی، ۱۴۰۳ه.ق ج ۱۶، ص ۱۲۵).

بدون شک احترام به مهمان آثار و پیامدهای فردی - اجتماعی و عاطفی زیادی در پی دارد؛ چرا که برخورد کریمانه با مهمان سبب ایجاد محبت بین افراد می‌شود و این امر در سالم سازی و تحکیم روابط میان

فردی و ایجاد جو عاطفی در میان اقشار جامعه، کمک شایان می‌کند. عکس قضیه نیز چنین است. بر خورد سرد با مهمان و یا بی احترامی با وی سبب تنفر و کینه و کدورت می‌شود که آثار منفی نامطلوب در روابط میان فردی دارد.

تکریم یتیمان در سیره پیامبر اکرم (ص)

یکی از نکات برجسته در رفتار و سیره پیامبر اکرم (ص) تکریم و محبت ویژه به یتیمان است. در روایتی زیبا در باره رفتار آن حضرت با یتیمان آمده است: پس از شهادت جعفر طیار در جنگ موته و رسیدن خبر آن به مدینه، پیامبر اسلام (ص) به خانه‌ی او رفت و به همسرش، اسماء بنت عمیس، فرمود: «کودکان جعفر را بیاور.» حضرت رسول (ص) کودکان را در آغوش گرفت، آنها را بوسید و به گریه افتاد. عبدالله فرزند جعفر، درباره آن روز می‌گوید: «خوب به یاد دارم وقتی پیامبر به خانه‌ی مادرم آمد، مادرم پرسید آیا جعفر شهید شده است؟ پیامبر پاسخ داد: بله.» سپس شهادت پدرم را به من خبر داد و در حالی که دست محبت بر سر من و برادرم می‌کشید، اشک می‌ریخت و برای پدرم دعا می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ص ۷۵). این داستان نشان‌دهنده اهمیت تکریم و حمایت پیامبر از یتیمان است که بخشی از سیره تربیتی ایشان به شمار می‌رود.

قابل ذکر است که در تکریم یتیمان به دو نکته اساسی باید توجه کرد:

۱. توجه به نیازهای عاطفی یتیم؛ در مواجهه با کودکان یتیم باید با مهربانی و روی خوش رفتار کرد تا آنها احساس نکنند که والدین خود را به کلی از دست داده‌اند. اهمیت دادن به احساسات و نیازهای عاطفی این کودکان باید همواره در نظر گرفته شود.

۲. توجه به نیازهای مادی و معنوی یتیم؛ این موضوع شامل حمایت مالی، نگهداری و مراقبت از کودک یتیم و اهتمام ویژه به تربیت و رشد معنوی او می‌شود.

تکریم و حمایت از یتیمان اثرات تربیتی عمیقی دارد، زیرا کودکان یتیم از نعمت وجود پدر و مادر محروم‌اند و باید این کمبود از طریق دیگران جبران شود. در غیر این صورت، ممکن است دچار مشکلات روانی و اختلالات شخصیتی شوند که مسئولیت این امر بر عهده‌ی تمام افراد جامعه است.

سیره پیامبر اکرم (ص) در تکریم سران و بزرگان قبائل

مطالعه رفتار سیاسی و تربیتی پیامبر اکرم (ص) نشان می‌دهد که آن حضرت حتی قبل از گرویدن سران قبائل به اسلام، به آنان احترام و تکریم ویژه‌ای می‌نمود تا نظرشان را به دین اسلام جلب کند. جریر بن عبدالله از سران قبایل خزرج در زمان پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که هنگام مبعوث شدن پیامبر، به حضور ایشان آمد تا اسلام آوردن خود را اعلام و بیعت کند. پیامبر (ص) از او پرسید: «برای چه آمده‌ای؟» جریر پاسخ داد: «آمده‌ام تا مسلمان شوم.» حضرت عبایش را برای نشستن جریر پهن کرد و سپس به اصحاب خود فرمود: «هرگاه بزرگان و سران قومی نزد شما آمدند، باید به آن‌ها احترام بگذارید.» (بخاری، ۱۴۰۷ق، ص ۲۴۳)

این رفتار و گفتار پیامبر اکرم (ص) نه تنها یک نمونه اخلاقی برجسته در دیپلماسی اسلامی است، بلکه می‌تواند به عنوان یک اصل کلی برای حاکمان دینی در تعامل با شخصیت‌های غیرمسلمان نیز مورد استفاده قرار گیرد.

سیره پیامبر اکرم (ص) در تکریم مستمندان

تکریم و احترام مستمندان در سیره نبوی مورد اهتمام است. تکریم مستمندان جلوه‌های مختلف دارد بودن با آنان، حفظ کرامت و بزرگواری شان، تلاش برای زدودن محرومیت‌ها و سیر دادن آنان به عزت حقیقی شان از اهم این جلوه‌ها است. پیامبر اکرم (ع) همواره مستمندان را دوست می‌داشت و برای زدودن محرومیت و رساندن آنان به عزت حقیقی شان تلاش می‌کرد. چنانچه آن حضرت فرموده است:

« پروردگارم به من فرمان داده است که مسکینان مسلمان را دوست بدارم. » (کلینی، ۱، ج ۸، ص ۴۹)

بدون شک دوست داشتن و محبت ورزیدن به مستمندان یک نوع احترام و گرامی داشتن آنان است. گفتنی است از این حدیث شریف، استفاده می‌شود که دوست داشتن نیازمندان یک امر اخلاقی صرف نیست؛ بلکه یک تکلیف شرعی است که پیامبر اکرم (ص) خود را نسبت به آن ملزم می‌داند؛ چرا که رسول گرامی اسلامی می‌گوید خدا به من دستور داده است که مستمندان را دوست بدارم و از لحاظ قواعد اصول فقه امر ناظر به الزام می‌باشد. ولی مراد از الزام در اینجا الزام به نحو وجوب شرعی نیست، بلکه مستحب است. چرا که در حدیث دیگر آن خطاب به حضرت علی (ع) می‌فرماید: یا علی! خدای متعال دوستی مستمندان و مستضعفان زمین را به تو بخشیده است.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۹، ص ۳۰۶) که قرینه‌ای بر استحباب است نه واجب.

به هر تقدیر روایات بر دوستی نیازمندان به نحو اکید اشاره دارد. البته روشن است که منظور از دوست داشتن فقط ابراز محبت قلبی نیست؛ بلکه مراد تلاش در راستای محرومیت زدایی، احقاق حق و رساندن آنان به عزت واقعی است.

شیوه‌های ابراز احترام در سیره پیامبر اکرم (ص)

مطالعه در سیره رفتاری پیامبر اکرم (ص) نشان می‌دهد که آن حضرت همواره با مردم با کرامت و احترام رفتار می‌کرد و این منش را در زندگی فردی و اجتماعی خود به شیوه‌های گوناگون به کار می‌بست. از جمله مهم‌ترین روش‌های ایشان در تکریم دیگران، احترام به افکار و دیدگاه‌های آنان بود.

احترام به افکار دیگران از طریق مشورت

یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های احترام در رفتار پیامبر اکرم (ص)، مشورت با دیگران و استفاده از نظرات آنان در تصمیم‌گیری‌های مهم، به‌ویژه در مسائل اجتماعی و نظامی است. این شیوه رفتاری برگرفته از آموزه قرآنی است که می‌فرماید:

«وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» (آل عمران/۱۵۹)

مشورت با مردم، علاوه بر آنکه موجب استفاده از خرد جمعی می‌شود، نوعی احترام عملی به عقل و نظر آنان به شمار می‌رود. سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) نشان می‌دهد که ایشان در مسائل مهم، به‌ویژه در موقعیت‌های حساس نظامی، از رأی و نظر اصحاب خود بهره می‌برد. نمونه‌هایی از این رویکرد در تاریخ صدر اسلام عبارت‌اند از:

۱. جنگ احد

در جریان جنگ احد، پیامبر اکرم (ص) با اصحاب درباره نحوه مقابله با دشمن مشورت کرد. برخی مانند عبدالله بن ابی بر ماندن در داخل شهر تأکید داشتند و تجربه جنگ‌های دوران جاهلیت را شاهد می‌آوردند که چگونه زنان و کودکان از پشت‌بام‌ها به دشمن حمله می‌کردند. در مقابل، گروهی مانند سعد بن معاذ و حمزه بن عبدالمطلب، خروج از شهر و رویارویی در بیرون از مدینه را پیشنهاد دادند تا روحیه دشمن تضعیف شود و جرأت حمله در آینده را از آنان بگیرند. در نهایت، رأی گروه دوم پذیرفته شد. (ر.ک: سبحانی، ۱۳۶۳،

۲. جنگ احزاب (خندق)

هنگام حمله گسترده مشرکان، پیامبر (ص) با یاران خود مشورت کرد و پس از بررسی نظرات مختلف، تصمیم به حفر خندق به پیشنهاد سلمان فارسی گرفت که باعث شد دشمن نتواند به راحتی به مدینه نفوذ کند. (ر.ک: ابن هشام، بی تا، ج ۲، ص ۷)

۳. صلح حدیبیه

در ماجرای صلح حدیبیه نیز، زمانی که مشرکان مانع ورود کاروان مسلمانان به مکه شدند، رسول خدا (ص) با اصحاب خود به مشورت پرداخت تا در مورد نحوه برخورد با این وضعیت تصمیم گیری کند. (ر.ک: بیهقی، بی تا، ج ۹، ص ۲۱۸)

تکریم در گفتار

یکی از برجسته ترین نمودهای احترام در روابط میان فردی و اجتماعی، گفت و گوی مؤدبانه و همراه با ادب کلامی است. در سیره پیامبر گرامی اسلام (ص)، این نوع برخورد کلامی به وضوح دیده می شود؛ به گونه ای که ایشان همواره با سخنان آمیخته با لطف، رحمت و ادب با مردم سخن می گفتند.

روش گفتاری پیامبر (ص)، برگرفته از آموزه های قرآن کریم بود. خداوند در آیه ای به پیامبر فرمان می دهد:

«قُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (اسراء / ۵۳)

«ای پیامبر، به بندگانم بگو که نیکوترین سخن را بر زبان آورند.»

همچنین در آیه ای دیگر می فرماید:

«وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (بقره / ۸۳)

«و با مردم به نیکویی سخن بگویید.»

در تفسیر این آیه، امام باقر (ع) می فرماید:

«به بهترین و شایسته ترین گونه ای که دوست دارید دیگران با شما سخن بگویند، شما نیز با مردم سخن

بگویید.» (کلینی، ۱۳۶۵ ش ج ۲، ص ۶۳۷)

سیره گفتاری پیامبر اکرم (ص)، یکی از ویژگی‌های بارز اخلاقی ایشان بود که حتی در دشوارترین شرایط، حرمت افراد را حفظ می‌کرد. حضرت همواره با ملایمت، احترام و ادب سخن می‌گفتند و از هرگونه توهین، تحقیر یا خشونت کلامی دوری می‌جستند. برای نمونه، در روایات آمده است که روزی ابوجهل، از سرسخت‌ترین دشمنان اسلام، به پیامبر (ص) ناسزا گفت و او را دشنام داد. اما پیامبر (ص) نه تنها واکنش تند نشان ندادند، بلکه با آرامش پاسخ گفت و برای هدایت او دعا کرد. (ر.ک: ابن هشام، ج ۲، ص ۱۴۳)

این رفتار نمونه‌ای روشن از صبر، بردباری و تکریم گفتاری پیامبر (ص) حتی در برابر دشمنان است.

تکریم با لبخند

لبخند، ساده‌ترین اما مؤثرترین شیوه ابراز محبت و احترام در روابط انسانی است. پیامبر اکرم (ص) همواره با چهره‌ای گشاده و لبخندی از سر مهر و محبت با مردم روبه‌رو می‌شد. در منابع روایی آمده است که:

«هرگز نشد که با پیامبر روبه‌رو شوم و او به من لبخند نزند.» (القاضی عیاض، بی تا ج ۱، ص ۱۷۵)

همچنین سیره‌نویسان نوشته‌اند:

«پیامبر بیش از همه مردم لبخند بر لب داشت.» (ابن کثیر، بی تا، ص ۲۵۰)

اینگونه برخورد گرم و محبت‌آمیز، نه تنها دل‌ها را به سوی او جذب می‌کرد، بلکه الگوی رفتاری مهمی در گسترش روابط اجتماعی بر پایه احترام بود.

تکریم در نگاه

از دیگر شیوه‌های ابراز تکریم و احترام از سوی پیامبر اکرم (ص)، توجه در نگاه هنگام سخن گفتن با دیگران است. نگاه کردن به مخاطب هنگام صحبت، نشانه‌ای از ارزش‌گذاری و توجه به شخصیت اوست و نقش مهمی در تعمیق روابط انسانی دارد.

در سیره پیامبر (ص) آمده است که ایشان هنگام صحبت در جمع، نگاه خود را به طور مساوی میان حاضران تقسیم می‌کردند. هیچ‌کس احساس بی‌توجهی یا طرد شدن نمی‌کرد.

امام صادق (ع) در مورد این سیره پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید:

«رسول خدا (ص) نگاه خود را در میان یارانش به طور برابر تقسیم می‌کرد و به هر یک با مساوات نگاه می‌نمود.» (کلینی، ۱۳۶۵ ج ۸، ص ۲۶۸)

سیره پیامبر اکرم (ص) در ابراز تکریم، تنها به کلمات محدود نمی‌شد، بلکه در نگاه، لبخند و لحن گفتار او نیز متجلی بود. ایشان با رفتارهای ساده اما عمیق، چون ادب در سخن، خوش‌رویی در برخورد و نگاه توأم با احترام، کرامت انسانی را در همه سطوح جامعه نهادینه ساختند و الگویی ماندگار برای تمامی دوران‌ها برجای گذاشتند.

تکریم در سلام و از جا برخاستن

از جلوه‌های تکریم در سیره اجتماعی و تربیتی پیامبر اکرم (ص) پیشی گرفتن در سلام کردن و از جا برخاستن هنگام ورود افراد است. در خبری از ابن شهر آشوب اینگونه آمده است:

{رسول خدا} به هر کس می‌رسید ابتدا سلام می‌کرد... و هر کس بر وی وارد می‌شد او را مورد تکریم قرار می‌داد چنانکه گاهی لباس خود را زیر او پهن می‌کرد و یا او را بر تشک خود می‌نشاند. (ابن شهر آشوب، بی تا ج ۱، ص ۱۴۷. مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۶، ص ۲۲۸)

همچنین نقل کرده اند که مردی وارد مسجد شد در حالی که پیامبر (ص) به تنهایی نشسته بود. با وارد شدن آن مرد، حضرت بلند شد و جا باز کرد. مرد {در شگفت شد} و گفت: ای رسول خدا جا که زیاد است! پیامبر فرمود:

« حق مسلما بر مسلمان است که اگر دید برادرش می‌خواهد بنشیند {احترامش کندو} بلند شود و برایش جا باز کند» (مجلسی، همان).

در این روایت شریف جا باز کردن از حقوق مسلمان دانسته شده است. تعبیر حق ناظر به الزامی بودن این رفتار است که همه باید نسبت به آن پای بند باشیم.

تکریم افراد در زمان بیماری و هنگام وفات در سیره پیامبر اکرم (ص)

ارزش و احترام به انسان، در همه ابعاد رفتار اجتماعی پیامبر اکرم (ص) به‌خوبی تجلی یافته بود و محدود به زمان یا موقعیت خاصی نمی‌شد. هنگامی که اصحاب و همسایگان پیامبر دچار بیماری می‌گشتند، آن

حضرت به عیادت آنان می‌رفت و از خداوند برای شفای آنان دعا می‌کرد. انس بن مالک نقل می‌کند که پیامبر (ص) همواره بیمار را عیادت می‌کرد و در تشییع جنازه‌ها نیز حضور می‌یافت. (مجلسی، ۱۴۰۳ق ج ۱۶، ص ۲۲)

شرکت در تشییع جنازه و احترام به همه انسان‌ها

شرکت در مراسم تشییع جنازه، نشانه‌ای از گرامی داشتن فرد متوفی است. پیامبر گرامی اسلام که بزرگ‌ترین شخصیت اجتماعی و دینی جامعه اسلامی بود، در تمام مراحل زندگی و حتی پس از وفات افراد، همراه مردم بود و در تشییع جنازه‌های آنان شرکت می‌کرد و نماز می‌خواند.

نکته قابل توجه آن است که پیامبر (ص) در این زمینه تفاوتی میان مسلمان و غیرمسلمان قائل نمی‌شد و حتی در مراسم تشییع جنازه غیرمسلمانان نیز حضور می‌یافت. برای نمونه، زمانی که پیامبر در تشییع جنازه یکی از یهودیان مدینه شرکت کرد، برخی از صحابه که به این موضوع اعتراض داشتند و ابراز کراهت می‌کردند، مورد خطاب و توبیخ پیامبر قرار گرفتند. آن حضرت پرسید: «آیا این یهودی انسان نبود؟» در پی این سخن، اصحاب سکوت کردند. (بخاری، ج ۲، ص ۵۵۹)

از این رفتار پیامبر اکرم (ص) روشن می‌شود که کرامت و احترام انسانی به همه افراد جامعه تعلق دارد، فارغ از دین، عقیده یا باورهایشان. هدف پیامبر، زدودن هرگونه حقارت و پایمال شدن حرمت و کرامت انسانی بود.

تکریم در سفر

یکی از جلوه‌های بارز احترام به دیگران در سیره پیامبر اکرم (ص)، رعایت حقوق هم‌سفر است. از حقوق هم‌سفر آن است که هنگام جدایی، او را تا بخشی از مسیر همراهی کنند. این همراهی، نشانه‌ای از احترام و حفظ حرمت اوست. پیامبر اسلام (ص) نیز به این حق اهمیت فراوان می‌داد و هرگاه با کسی هم‌سفر می‌شد، هنگام جدا شدن، او را تا مقداری از راه بدرقه می‌کرد تا حق همراهی را ادا کرده باشد. (ر.ک علامه مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۲۲)

این سنت حسنه، نه تنها در رفتار پیامبر (ص) بلکه در سیره اهل بیت (ع) نیز دیده می‌شود. امام صادق (ع) در روایتی، داستانی از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل می‌کند:

«روزی امام علی (ع) در دوران خلافت خود در مسیری حرکت می‌کرد. در راه، با مردی از اهل کتاب همراه شد. مرد پرسید: مقصد تو کجاست؟ امام فرمود: به سوی کوفه. مرد نیز در همان مسیر قصد سفر به منطقه‌ای دیگر را داشت. پس از طی مقداری از راه، مسیر آنان جدا شد. امام علی (ع) برخلاف جهت مقصد خود، به راه آن مرد ادامه داد. مرد با تعجب پرسید: مگر مقصدت کوفه نبود؟ چرا مسیر را عوض کردی؟ امام فرمود: پیامبر اکرم (ص) به ما آموخته است که حق هم‌سفر را باید رعایت کرد و یکی از این حقوق، بدرقه همسفر تا چند گام پس از جدا شدن است. مرد که از این رفتار بزرگوارانه شگفت‌زده شده بود، گفت: بی‌شک پیروان چنین پیامبری به خاطر همین رفتارهای انسانی جذب دین او می‌شوند. سپس شهادتین گفت و مسلمان شد. (ر.ک همان)

تکریم در ادای حقوق مردم

رسول خدا (ص) حتی در ساده‌ترین رفتارهای روزمره، حقوق دیگران را رعایت می‌کرد. صدای خود را در برابر مردم بلند نمی‌کرد، بزرگ‌ترها را احترام می‌نهاد، با کوچک‌ترها با محبت رفتار می‌کرد، نیازمندان را بر خود مقدم می‌داشت و با میهمان و بیگانه با گرمی داشت برخورد می‌کرد. حضور او در هر جمعی به گونه‌ای بود که هر یک از حاضران احساس می‌کرد نزد پیامبر، از همه عزیزتر است.

پذیرش دعوت مردم

یکی دیگر از روش‌های تکریم دیگران، پذیرفتن دعوت آنان به مهمانی‌ها و مجالس است. نادیده گرفتن دعوت، نوعی بی‌احترامی و نشانه‌ای از تکبر به‌شمار می‌آید. پیامبر اسلام (ص) همواره دعوت مردم را – چه از ثروتمندان و بزرگان، و چه از فقرا و کودکان – می‌پذیرفت. تنها در صورت داشتن عذر موجه، از شرکت در مجالس دعوت‌شده امتناع می‌کرد.

نکته قابل توجه اینکه پیامبر (ص) دعوت کودکان را نیز با کمال میل می‌پذیرفت و حتی گاه به دعوت آنان اولویت می‌داد. این شیوه رفتاری در میان جانشینان آن حضرت نیز ادامه یافت.

ابن ابی‌الحدید در مورد رفتار امام حسن مجتبی (ع) چنین نقل می‌کند:

روزی آن حضرت از کنار جمعی از کودکان گذشت که مشغول بازی بودند. یکی از آنان، تکه نانی که در دست داشت، به امام تعارف کرد. امام حسن (ع) با گشاده‌رویی دعوت کودک را پذیرفت، در کنار آنان

نشست و با آنان غذا خورد. سپس کودکان را به خانه خود برد، از آنان پذیرایی کرد و برایشان لباس تهیه نمود. در پایان فرمود:

دعوت آنان از دعوت من ارزشمندتر بود؛ زیرا آنان هرچه داشتند به من بخشیدند، ولی من بیش از آنچه به آنان دادم، در اختیار دارم. (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۷۸ق ج ۱۱، ص ۱۹۸)

جمع بندی و نتیجه گیری

تکریم و احترام انسان‌ها از اصول اساسی در روابط اجتماعی است که، زندگی اجتماعی سالم بر پایه آن شکل می‌گیرد و سیره رفتاری و گفتاری پیامبر اکرم (ص) همواره بر رفتار تکریم آمیز با دیگران تأکید دارد. بررسی سیره پیامبر اکرم (ص) در این بیانگر آن است که تکریم، نقش کلیدی و غیرقابل انکاری در تحکیم روابط میان فردی ایفا می‌کند. احترام و توجه پیامبر به کرامت هر فرد، اعم از کوچک و بزرگ، نزدیک و دور، موجب ارتقاء عزت نفس در جنبه فردی و افزایش سطح همدلی، اعتماد و همبستگی در زمینه اجتماعی شده است. این الگوی عملی می‌تواند به عنوان یک راهبرد موثر در جوامع معاصر برای بهبود روابط انسانی، کاهش تعارض‌ها و ایجاد فضای صلح‌آمیز و همدلانه مورد بهره‌برداری قرار گیرد. لذا، ترویج فرهنگ تکریم و احترام به جایگاه و شخصیت افراد، برگرفته از آموزه‌های نبوی، می‌تواند زیربنای مستحکمی برای توسعه روابط اجتماعی سالم و پایدار باشد.

بررسی سیره نبوی نشان می‌دهد که آن حضرت در این سیرت نگاه همه جانبه داشت و با تمام اقشار جامعه اعم از اصحاب و مخالفان با مهربانی و تواضع برخورد می‌کرد. همچنین به حقوق زنان و کودکان، مستمندان و یتیمان توجه ویژه داشت و در این راه از هیچ کوششی دریغ نمی‌کرد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. ابن ابی الحديد، شرح نهج البلاغ؛ تحقيق: محمد ابوالفضل ابراهيم، بيروت دار احياء التراث العربی، ۱۳۸۵ ق.
۴. ابن فارس، ابو الحسين احمد، معجم مقاييس اللغة، قم، دفتر تبليغات اسلامي حوزه علميه قم، ۱۴۰۴ ق.
۵. ابن كثير دمشقي، ابوالفداء اسماعيل بن عمر، السيرة النبوية، بيروت دارالكتب العلمية، بی تا
۶. ابن منظور، جمال الدين بن مكرم، لسان العرب، بيروت، داراحياء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.

٧. بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، بیروت، دارالقلم ١٤٠٧، ق.
٨. تویسرکانی، محمد نبی، لئالی الاخبار، قم، نشر علامه، ١٤١٣ ق
٩. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی، دفتر دوم تهران، انتشارات دریا، ١٣٨٥.
١٠. الشعیر، محمد بن محمد، جامع الاخبار، تحقیق: حسن المصطفوی، تهران، نشر
الکتاب، ١٣٨٢ ش.
١١. طباطبایی، محمد حسین، سنن النبی، تهران، کتابفروشی اسلامی، ١٣٦٢.
١٢. طبرسی، حسن؛ مکارم الأخلاق، قم، شریف رضی، چاپ: چهارم، ١٣٧٠ ش.
١٣. عسقلانی، شهاب الدین احمد بن علی ابن حجر، المطالب العالیة بزوائد مسانید الثمانیة،
تحقیق: حبیب الرحمن الاعظمی، بیروت، دارالمعرفة، بی تا.
١٤. قاضی عیاض، ابوالفضل، الشفا بتعریف حقوق المصطفی، تحقیق: علی محمد البجاوی،
بیروت دارالکتب العربی، بی تا.
١٥. قمی، عباس (شیخ عباس قمی) محمد بن رضا، سفینه البحار مؤسسه انتشارات فراهانی، بی
تا، بی جا.
١٦. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران دار الکتب الاسلامیه، ١٣٦٥.
١٧. متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله، ١٤٠٩.
١٨. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء ١٤٠٣ ق.
١٩. نسایی، ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب، سنن النسائی، بیروت داراحیاء التراث العربی، بی
تا.
٢٠. ورام، ابوالحسن بن ابی فراس المالکی، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر (مجموعه ورام) بیروت،
دار صعب، دارالتعارف، بی تا.